

Бичкова Світлана Сергіївна,
доктор юридичних наук, професор, головний науковий
співробітник відділу приватного права та процесу
Науково-дослідного інституту
приватного права і підприємництва
імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ЩОДО ВИХОВАННЯ ДИТИНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: ДЕЯКІ ПРОБЛЕМИ ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ

На законодавчому рівні задекларовано, що виховання в сім'ї є першоосновою розвитку особистості дитини. На кожного з батьків покладено однакову відповідальність за виховання, навчання і розвиток дитини. Батьки або особи, які їх замінюють, мають право і зобов'язані виховувати дитину, піклуватися про її здоров'я, фізичний, духовний і моральний розвиток, навчання, створювати належні умови для розвитку її природних здібностей, поважати гідність дитини, готувати її до самостійного життя та праці (частина 1 статті 12 Закону України «Про охорону дитинства»).

У науковій літературі також підкреслюють, що формування особистості нероздільно пов'язане саме з вихованням та взаєминами особи в її першому соціальному інституті — сім'ї. У подальшому відбувається корегування набутих життєвих надбань іншими соціальними інститутами та референтними групами, що певною мірою відіграє допоміжну роль. Батьки та особи, які їх замінюють, є особами, що здійснюють найбільший вплив на свідомість дитини, особливо у ранньому дитинстві ¹.

¹ Сингаївська І. В. Спеціальний суб'єкт злочинів — батьки та особи, що їх замінюють: питання термінологічної уніфікації. *Право і суспільство*. 2012. № 5. С. 105.

Тому традиційно сім'ю визнають головним інститутом виховання, оскільки те, що людина отримує у ній, вона зберігає упродовж усього подальшого життя ².

На батьків покладають як обов'язки щодо виховання дитини (стаття 150 Сімейного кодексу України (далі – СК України)), так і відповідні права (стаття 151 СК України). І без забезпечення прав батьків щодо виховання дитини вони не можуть належно виконувати свої обов'язки щодо виховання та розвитку дитини. Адже, як впливає із частини 2 статті 159 СК України, способами участі одного з батьків у вихованні дитини є: періодичні або систематичні побачення, можливість спільного відпочинку, відвідування дитиною місця його проживання тощо.

Згідно зі статтею 151 СК України батьки мають переважне право перед іншими особами на особисте виховання дитини. При цьому вони мають право: залучати до виховання дитини інших осіб, передавати її на виховання фізичним та юридичним особам; вибирати форми та методи виховання, крім тих, які суперечать закону, моральним засадам суспільства.

Проте на сьогодні в умовах воєнного стану, вимушеного пошуку безпечного місця для своїх дітей, зокрема і за межами України, багато родин було роз'єднано. Через це часто діти наразі перебувають лише з одним із батьків або із іншими близькими родичами. Тому другий із батьків або мати разом із батьком опиняються в умовах, коли вони обмежені у своїх правах щодо дитини, зокрема й у правах щодо її виховання.

Для прикладу розгляньмо варіант: жінка, рятуючи життя своєї дитини, без дозволу батька, який захищає нашу рідну Батьківщину, вивозить дитину за межі України. Батько може і не знати про цей факт, адже виїзд за межі

² Бичкова С. С. Психолого-правова характеристика позбавлення батьківських прав : дис. ... доктора філософії: спеціальність 053 – Психологія. Київ, 2021. С. 65.

України дітей, які не досягли 16-річного віку, в супроводі одного з батьків, баби, діда, повнолітніх брата, сестри, ма-чухи, вітчима або інших осіб, уповноважених одним з батьків письмовою заявою, завіреною органом опіки та піклування, здійснюється без нотаріально посвідченої згоди другого з батьків (пункти 2–3 Правил перетинання державного кордону громадянами України, затверджених постановою Кабінету Міністрів України від 27.01.1995 р. № 57 (у редакції та зі змінами станом на 26.01.2024 р.)).

Як бачимо, один із батьків без згоди другого має право не тільки вивезти дитину до іншої країни, а й уповноважити будь-яку особу на вивезення за межі України дитини, яка не досягла 16-річного віку.

Як свідчить статистика, лише протягом року від початку 24 лютого 2022 р. повномасштабного вторгнення в Україну майже 70 % українських дітей були вимушені покинути рідні домівки та переміститися в межах країни або за кордон. Війна розлучила дітей із батьками, які стали на захист Батьківщини або в умовах воєнного стану не змогли виїхати з дітьми за межі України. За даними Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ), через збройну агресію проти України змінили місце свого проживання 4,8 мільйона українських дітей, із них переселилися в межах України 2,5 мільйона дітей, інші виїхали за кордон ³.

Зважаючи на це, яким чином тоді другий із батьків може реалізувати права щодо виховання своєї дитини, перебуваючи в іншому населеному пункті або, навіть, в іншій країні, залишаючись в Україні?

Відповідно до положень національного законодавства, той із батьків, якому перешкоджають у спілкуванні з дитиною, здійсненні прав щодо її виховання, вправі зверну-

³ Права дітей. Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини Дмитра Лубінця «Про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні у 2022 році». URL: <https://ombudsman.gov.ua/report-2022/dity-viiny>.

тися до суду з відповідною позовною заявою. Судова практика має безліч подібних прикладів. Проте залишається відкритим питання про виконання рішення суду.

Формально у двосторонніх і багатосторонніх договорах, учасницею яких є Україна (наприклад, глава IV Договору між Україною та Республікою Болгарія про правову допомогу в цивільних справах, розділ VII Договору між Україною і Республікою Польща про правову допомогу та правові відносини у цивільних і кримінальних справах), а також в Інструкції про порядок виконання міжнародних договорів зі питань надання правової допомоги в цивільних справах щодо вручення документів, отримання доказів та визнання і виконання судових рішень, затвердженій наказом Міністерства юстиції України, Державної судової адміністрації України від 27.06.2008 р. № 1092/5/54, визначено можливість і порядок виконання рішень судів України за її межами.

8

Але як фактично забезпечити виконання, наприклад, рішення суду про встановлення порядку побачень батька, який не може виїхати за межі України, із дитиною, яка перебуває на території іншої країни?

Навіть у разі, якщо мати (батько) вивезли свою дитину без згоди другого із батьків і встали на консульський облік, отримали тимчасовий захист в іншій країні, тобто якщо чітко зафіксоване місцеперебування відповідної дитини, другий із батьків може не мати із нею навіть телефонного зв'язку, а отже, і не матиме можливості вирішувати питання, пов'язані з вихованням дитини.

Батьки стикаються і з іншими питаннями, коли намагаються здійснити свої права щодо виховання дитини. Зокрема, за 2022 р. через порушення права на піклування та турботу батьків звернулися 298 заявників. Із питання порушення права дитини на виховання в сім'ї до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини у 2022 р. звернулися 78 осіб. При цьому деякі звернення стосують-

ся повернення дитини батькам із тимчасово окупованих територій або території країни-агресора. Крім того, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини під час військових дій фіксував порушення права дітей на ім'я, набуття громадянства, а також права знати своїх батьків. Зокрема, на тимчасово окупованих територіях батьки новонароджених дітей стикнулися з проблемою, коли немає змоги зареєструвати факт народження дитини й оформити відповідне свідоцтво ДРАЦС українського зразка⁴.

Хоча, зрозуміло, що і це не всі проблеми, що стають на перешкоді батькам під час виховання дітей в умовах воєнного стану.

Як бачимо, закріплені на законодавчому рівні нормативні положення гарантують аналізовані права батьків, але їх не забезпечують належним чином.

І, на превеликий жаль, навіть припинення воєнних дій не свідчитиме про обов'язкове повернення всіх дітей до своїх батьків. Деяким батькам доведеться докласти багато зусиль для встановлення місцеперебування їхньої дитини. І це не кажучи про необхідність звернення в подальшому до процедури повернення її в Україну, якщо таке місцеперебування виявиться за межами нашої держави.

Без встановлення місцеперебування дитини, забезпечення вільного доступу до неї того із батьків, який проживає окремо від дитини, здійснити свої права щодо її виховання особа не зможе.

Тому законодавцеві слід розпочати роботу над вирішенням проблеми забезпечення фактичного застосування на практиці положень статті 151 СК України у сучасних умовах і розробити дієві механізми такого забезпечення.

⁴ Там само.